

Ernest Hemingway, 1952

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΜΗΤΟΣ

ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΜΑΝΟΛΗ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1987

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Σημείωμα της Συντακτικής Επιτροπής	VII
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	IX
Χαιρετισμός του Πρύτανη Δημήτρη Α. ΦΑΤΟΥΡΟΥ	XIII
Χαιρετισμός του Προέδρου του Τμήματος Δημήτρη ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ	XV
ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, Συγγραφικό έργο 1938-1986	XVII
Γιώργος ΜΙΑΤΣΑΚΑΚΗΣ, Βεργίνα. Ο μεγάλος βασιλικός τάφος. Ζωγραφική αναπαράσταση της πρόσοψης	XXIII
Πολυξένη ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ, Ανάγλυφο Αθηνάς από τις Πέτρες Φλώρινας (Πίν. 1)	1
Γιάννης ΑΚΑΜΑΤΗΣ, Ξάνθος Δημητρίου και 'Αμαδίκας υιός (Πίν. 2-3)	13
Βικτώρια ΑΛΛΑΜΑΝΗ-ΣΟΥΡΗ, Μονομαχικά μνημεία στο Μουσείο της Βέροιας (Πίν. 4-6)	33
Στέλιος ΑΝΔΡΕΟΥ - Κώστας ΚΩΤΣΑΚΗΣ, Διαστάσεις του χώρου στην Κεντρική Μακεδονία: Αποτύπωση της ενδοκοινοτικής και διακοινοτικής χωροοργάνωσης	57
Παναγιώτα ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, Παρατηρήσεις σχετικά με τους τύπους υπογραφής καλλιτεχνών και τεχνιτών στην παλαιοχριστιανική εποχή, συγκριτικά με την ελληνική και τη ρωμαϊκή αρχαιότητα	89
Ιωάννης ΑΣΛΑΝΗΣ, Οι σχέσεις της Κεντρικής Μακεδονίας και του Βαλκανικού χώρου κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού	101
Γιώργος ΒΕΛΕΝΗΣ, Γύρω από ένα κατεστραμμένο βυζαντινό κτίριο της Θεσσαλονίκης (Πίν. 7-10)	119
Παναγιώτης Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Έπτά κρητικές εικόνες του 17ου αί. (Πίν. 11-20)	133
Ιουλία Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, Η υδρία της Αίνειας (Πίν. 21-27)	157
Εμμανουήλ ΒΟΥΤΥΡΑΣ, Αριστοτέλης και Αλέξανδρος (Πίν. 28)	179
Ευθυμία ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ-ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ, Ορφείας: Εικονογραφία του μύθου στη νεοελληνική ζωγραφική (Πίν. 29-37)	189

X

Αλεξάνδρα ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, Τα μαρμάρινα προσκυνητάρια της Αγίας Τριάδας Πειραιά (Πίν. 38-42)	211
Γιώργος ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Φορητή εικόνα «'Ανωθεν οι Προφήται» από τη Μυτιλήνη (Πίν. 43-52)	227
Λουκρητία ΓΟΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Τέσσερις καινούριες απελευθερωτικές επιγραφές από τον Αχινό Λαμίας (Πίν. 53)	251
Αλεξάνδρα ΔΑΦΦΑ-ΝΙΚΟΝΑΝΟΥ, Δύο επείσακτα αγγεία από τον τάφο της Νεάπολης Θεσσαλονίκης (Πίν. 54-57)	263
Γιώργος ΔΕΣΠΙΝΗΣ, Θραύσματα αναθηματικού αναγλύφου των χρόνων του αυστηρού ρυθμού (Πίν. 58-60)	283
Αικατερίνη ΔΕΣΠΟΙΝΗ, Πεσσός με ανάγλυφη παράσταση στο Μουσείο Θεσσαλονίκης (Πίν. 61-62)	293
Στέλλα ΔΡΟΥΓΟΥ, Το ύφασμα της Βεργίνας. Πρώτες παρατηρήσεις (Πίν. 63-69)	303
Δέσποινα ΕΥΓΕΝΙΔΟΥ, Το κάστρο της Χρυσής και το Θέμα των Μογλενών (Πίν. 70-71)	325
Μπάμπης ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ, «Κλεογενάδης Ξενοκλέους και Εύτυχίδης 'Αθηνοδώρου». Δυο άγνωστοι Θεσσαλοί γλύπτες (Πίν. 72-75)	345
Μαρία ΚΑΜΠΟΥΡΗ-ΒΑΜΒΟΥΚΟΥ, Παρατηρήσεις στον τρόπο διαμόρφωσης των διακοσμητικών θεμάτων στα μεσοβυζαντινά ψηφιδωτά (Πίν. 75-81)	363
Γεωργία ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΟΥ, Προϊστορικοί οικισμοί Κίτρινης Λίμνης (Σαριγκιόλ) Κοζάνης	391
Στέφη ΚΟΡΤΗ-ΚΟΝΤΗ, Ταφικά ευρήματα από τον Πενταπλάτανο Γιαννιτσών (Πίν. 82-91)	417
Αγγελική ΚΟΤΤΑΡΙΔΟΥ, Σκέψεις με αφορμή την «Ανεύρεση του Τήλεφου» (Πίν. 92)	439
Μαρία ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, Ένα νέο ψηφιδωτό δάπεδο της Πέλλας (Πίν. 93-94)	455
Αλέξανδρος ΜΑΝΤΗΣ, Η αποκατάσταση μιας βόρειας μετόπης του Παρθενώνα (Μ. Αχρ. 703+1094 και Μ. Αχρ. 3740) (Πίν. 95-98)	473
Ευτέρπη ΜΑΡΚΗ, Δύο μιθραϊκά ευρήματα από τη Θεσσαλονίκη (Πίν. 99-101)	487
Αριστοτέλης ΜΕΝΤΖΟΣ, Το προστώο του παλιού κτιρίου του Πανεπιστημίου (Πίν. 102-104)	499
Άννα ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ, Το δωμάτιο με τον κίονα στο μινωικό σπίτι	509
Γιώργος ΜΠΑΚΑΛΑΚΗΣ, Από τα νοτιοανατολικά κράσπεδα της Πάρου (Πίν. 105-108)	527

Χαράλαμπος ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ, Νεότερη επιγραφή από το Πράβι (Ελευθερούπολη) (Πίν. 109)	555
---	-----

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	VII
Λυδία ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, Χους στη Συλλογή Ν. Π. Γουλανδρή (Πίν. 110-111)	563
Δημήτρης ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ, Η κεράμωση του ανακτόρου της Βεργίνας (Πίν. 112-118)	579
Αικατερίνη ΠΑΠΑΕΥΘΥΜΙΟΥ-ΠΑΠΑΝΘΙΜΟΥ, Μινωικά και μυκηναϊκά περισφύρια (Πίν. 119-120)	615
Θανάσης ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ, Η ζωγραφική της πενταετίας 1565-70 στη Βέροια (Πίν. 121-126)	629
Δήμητρα ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑ-ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ, Τριποδίσκοι ψησίματος των βυζαντινών και μεταβυζαντινών αγγείων (Πίν. 127-130)	641
Μιλτιάδης ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, Ορισμένες παρατηρήσεις για το θρησκευτικό έργο του Γιώργου Γουναρόπουλου (Πίν. 131-133)	653
Αγγελική ΠΙΛΑΛΗ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, Ανακτορικά ιερά της μινωικής Κρήτης	665
Σεμέλη ΠΙΝΓΙΑΤΟΓΛΟΥ, Έρωτας και Ψυχή - Μια παρωδία (Πίν. 134-135)	681
Έφη ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ, Όλυμπος-2. Μακεδονικόν ὄρος, μετεωρότατον (κ 21) (Πίν. 136-139)	697
Κατερίνα ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ, Αττικός αμφιπρόσωπος κάνθαρος από τάφο της αρχαίας Ακάνθου (Πίν. 140-143)	723
Χρυσούλα ΣΑΑΤΣΟΓΛΟΥ-ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ, Εύρυδικα Σίρρα Εύκλεια (Πίν. 144)	733
Αγγελική ΣΑΧΙΝΗ, Γνωριμία με το γλύπτη Kain Tapper (Πίν. 145-152)	747
Μαρία ΣΙΓΑΝΙΔΟΥ, Τα τείχη της Πέλλας (Πίν. 153-158)	765
Κώστας Λ. ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ, Το αρχαϊκό νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής Θεσσαλονίκης. Πρώτη παρουσίαση και πρώτες εκτιμήσεις (Πίν. 159-165)	787
Νικόλαος Χ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ, Ένα νέο απόκτημα από το Μαυσωλείο της Αλικαρνασσού (Πίν. 166-172)	817
Θεοδοσία ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ-ΤΙΒΕΡΙΟΥ, Η σύνθεση της Φειδιακής Αμαζονομαχίας και οι ήρωες Θησέας και Κέκροπας (Πίν. 173)	839
Κατερίνα ΤΖΑΝΑΒΑΡΗ, Πήλινο ταφικό σύμπλεγμα από τη Βέροια (Πίν. 174)	861
Μιχάλης Α. ΤΙΒΕΡΙΟΣ, Ομφάλη ή Άρτεμη; Παρατηρήσεις στην εικονογραφία της εποχής των Πεισιστρατιδών (Πίν. 175-177)	873

XII

Γιάννης ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, Ο Πομπήιος στη Θεσσαλονίκη: Η νομισματική μαρτυρία (Πίν. 178)	885
Κωνσταντίνος ΤΣΑΚΟΣ, Επιτάφιος βωμός από τη Σάμο (Πίν. 179-180)	895
Μπεττίνα ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ, Χρυσό στεφάνι μυρτιάς από τη Βεργίνα (Πίν. 181-182)	907
Άννα ΤΣΙΤΟΥΡΙΔΟΥ, Επισκοπή Σαντορίνης: 'Ίδρυμα του Αλεξίου Α' Κομνηνού ή του Β';	917
Παναγιώτης Β. ΦΑΚΛΑΡΗΣ, Ταφή Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στη Βεργίνα (Πίν. 183-185)	923
Άλκης ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ, Αρχαιολογικά θέματα στη σύγχρονη ελληνική ζωγραφική (Πίν. 186-191)	939
Δέσποινα ΧΑΤΖΗ-ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ, Ωδείο Γόρτυνας. Νέα στοιχεία έρευνας και παρατηρήσεις κατά τις εργασίες συντήρησης (Πίν. 192-193)	951
Γιώργος ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ, Περί του αρχαιολογικού μνημείου γενικά. Μερικές εισαγωγικές παρατηρήσεις σχετικά με την προσέγγιση του αρχαιολογικού μνημείου (Πίν. 194-195)	981
Αναστασία ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Τιμητική επιγραφή από την Έδεσσα (Πίν. 196)	993
Πάυλος ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ο τύμβος Α της Ραχώνας Πέλλας (Πίν. 197-199)	1007

Α. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ

ΤΟ ΔΩΜΑΤΙΟ ΜΕ ΤΟΝ ΚΙΟΝΑ ΣΤΟ ΜΙΝΩΙΚΟ ΣΠΙΤΙ*

Το πιο εντυπωσιακό και χαρακτηριστικό συνάμα τμήμα ενός νεοανακτορικού κτίσματος —ανακτόρου ή κατοικίας— είναι το μινωικό πολύθυρο, και εννοώ το χώρο με την τριμερή διάταξη (Minoan Hall) και όχι το οικοδομικό στοιχείο (pier and door partition)¹. Έχει ερμηνευτεί ως χώρος υποδοχής (une pièce d'apparat)², ως χώρος συνάντησης των ενοίκων του σπιτιού με τους επισκέπτες του (meeting point)³ και θεωρήθηκε αρχιτεκτονική «μόδα» στα σπίτια της ΥΜ ΙΑ εποχής⁴. Υπάρχει όμως και ένας άλλος, λιγότερο μελετημένος, τύπος δωματίου, αρκετά συχνός στη μινωική αρχιτεκτονική, ιδίως στην οικιστική, που διεκδικεί κι αυτός σημαντικό ρόλο στη λειτουργία του σπιτιού: είναι το μεγάλο δωμάτιο με τον κίονα στο κέντρο, που απαντά σε σπίτια της Ζάκρου, των Μαλίων, των Γουρνιών και συνήθως χαρακτηρίζεται ως το κύριο δωμάτιο του ισογείου. Σ' αυτό το δωμάτιο αναφέρεται η μελέτη που ακολουθεί⁵.

Η σκέψη ότι το δωμάτιο με τον κίονα αποτελεί σημαντικό τμήμα μιας κατοικίας, γεννιέται πρώτα απ' όλα από την ίδια την ανάγκη της παρουσίας του κίονα, που υπαγορεύεται από την ανάγκη στέγασης μεγάλου χώρου. Επομένως πρόκειται για χώρο του σπιτιού που έπρεπε να γίνει μεγαλύτερος από τα άλλα δωμάτια. Το μεγάλο μέγεθος μπορεί να δηλώνει την ιδιαίτερη σημασία του χώρου, μπορεί όμως απλά να σημαίνει ότι το δωμάτιο προοριζόταν να στεγάσει τις δραστηριότητες πολλών ανθρώπων ή δραστηριότητες που από τη φύση τους απαιτούσαν ευρυχωρία. Συνεπώς το μεγάλο μέγεθος αποτελεί ένδειξη μόνο για την

* Με μεγάλη χαρά ανταποκρίνομαι στην πρόσκληση του Αρχαιολογικού Τομέα του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης για συμμετοχή στον τιμητικό αυτόν τόμο, γιατί ο Μανόλης Ανδρόνικος είναι για μας, τους παλιούς μαθητές του, αγαπημένος δάσκαλος, πολύτιμος συνεργάτης και ακόμα ο άνθρωπος που με το παράδειγμά του επηρέασε αποφασιστικά τη ζωή μας.

1. J. W. Graham, *The Palaces of Crete* (1962) 94-99. D. Preziosi, *Minoan Architectural Design* (1983) 34-50.

2. H. van Effenterre, *Le Palais de Mallia et la Cité Minoenne* (1980) 418.

3. C. Palyvou, *Circulatory Patterns in Minoan Buildings*, ανακοίνωση στο Σουηδικό Συνέδριο: *The Function of Minoan Palaces* (1984) (τυπώνεται).

4. Βλ. το πολύ σημαντικό άρθρο του J. Driessen, *The Minoan Hall in Domestic Architecture on Crete: To be in Vogue in Late Minoan IA?* *Acta Archaeologica Lovaniensia* 21, 1982, 27-91.

5. Η μελέτη δεν αναφέρεται σε όλες τις χρήσεις της συγκεκριμένης αρχιτεκτονικής μορφής.

αξιολόγηση του χώρου, ο οποίος πρέπει να εξεταστεί και σε σχέση με την παρουσία ή απουσία και άλλων μεγάλων χώρων στο ίδιο σπίτι, με διαφορετική λύση στο πρόβλημα της στέγασης, όπως π.χ. είναι το πολύθυρο.

Δεύτερη ένδειξη για τη σημασία του είναι το γεγονός ότι αποτελεί μέρος του οικίσκου των Αρχανών (βλ. κάτοψη Σχ. 1). Στην υποδειγματική του δημοσίευση από την Α. Λεμπέση, το πήλινο αυτό ομοίωμα χαρακτηρίζεται ως μία «συνειδητή απλοποίηση, που συμβολίζει κάποιο περιεχόμενο και που βασίστηκε στα σύγχρονα, όμοια τυπολογικά, αλλά πολύ πιο σύνθετα αρχιτεκτονικά μνημεία»⁶. Πρέπει επομένως να συμπεράνουμε ότι το δωμάτιο με τον κίονα αποτελούσε σημαντικό, ίσως και απαραίτητο μέρος των αρχιτεκτονημάτων εκείνων τα οποία συνοπτικά αντιγράφει: αν το πήλινο ομοίωμα αποτελεί τη «σύννοψη» ενός μινωικού σπιτιού⁷, τότε το δωμάτιο με τον κεντρικό κίονα περιλαμβάνεται στους βασικούς χώρους μιας ιδιωτικής κατοικίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι σαν αρχιτεκτονική μορφή δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε οποιοδήποτε άλλο οικοδόμημα —ανάκτορο, ιερό, τάφο— όταν ανάγκες λειτουργικές ή τελετουργικές το επιβάλλουν.

Συνοψίζουμε ότι το μεγάλο μέγεθος και η παρουσία του στον οικίσκο των Αρχανών οδηγούν στην υπόθεση (υπόθεση 1) ότι ο χώρος με τον κίονα αποτελεί δωμάτιο βασικής ανάγκης.

Κάτω από τον τίτλο «εργαστήρια με κεντρικό κίονα» ο D. Begg πραγματεύεται πολύ σύντομα το συγκεκριμένο αυτό τύπο δωματίου. Γράφει ότι παρουσιάζεται στα περισσότερα σπίτια μεγάλων οικισμών, όπου θα μπορούσε να είναι το εργαστηριακό και κοινωνικό τους κέντρο⁸. Το περιγράφει σαν το μεγαλύτερο δωμάτιο στο ισόγειο, με εύκολη πρόσβαση απ' έξω διά μέσου προθαλάμου και συγχρόνως το δωμάτιο απ' όπου είναι προσιτοί οι υπόλοιποι χώροι του σπιτιού. Δίνει έναν κατάλογο από 39 δείγματα στις θέσεις: Στου Βραχνού ο Λάκκος, Αγ. Θεόδωροι, Μάλια, Γουρνιά, Παλαιάκαστρο, Ζάκρο, Θήρα. Περιλαμβάνει σ' αυτά και τα «μέγαρα» του Παλαικάστρου με τους 4 κίονες στο κέντρο (το λεγόμενο impluvium). Παρατηρεί τη συχνή παρουσία από πήλινα πλακάκια σε ορθογώνια διάταξη πάνω σε μέρος του δαπέδου τους, γεγονός που κατά τη γνώμη του ενισχύει την πιθανότητα της χρήσης τους σαν εργαστήριο. Σημειώνει τη σπανιότητα του τύπου στις περιοχές της Φαιστού και της Κνωσού, που την αποδίδει στο ότι στα μέρη αυτά έχουν ανασκαφεί κυρίως επαύλεις ή αγροικίες, όπου το μεγάλο δωμάτιο είναι το πολύθυρο (Minoan Hall). Μόνο δύο επαύλεις, οι Ζα και Ζβ Μαλίων έχουν και τους δύο τύπους δωματίων, αλλά με χωριστές προσβάσεις απ' έξω.

Τα παραπάνω μπορούν να οδηγήσουν στις ακόλουθες υποθέσεις:

Υπόθεση 2: Η κυριότερη χρήση του δωματίου είναι για εργαστήριο.

Υπόθεση 3: Είναι ο πυρήνας της κυκλοφορίας μέσα στο σπίτι.

6. Α. Λεμπέση, ΑΕ 1976, 40.

7. H. van Effenterre, ό.π. 171 σημ. 73. H. Waterhouse, Middle Minoan House, Minoan Society (1983) 313.

8. D. J. I. Begg, Minoan Storerooms in the Late Bronze Age (1975) 196-9.

Υπόθεση 4: Είναι το δωμάτιο όπου γίνονταν οι κοινωνικές επαφές.

Υπόθεση 5: Αποτελεί χώρο του σπιτιού της πόλης και όχι της έπαυλης ή αγροικίας.

Υπόθεση 6: Ανάλογη χρήση στην έπαυλη ή στην αγροικία έχει το πολύθυρο.

Υπόθεση 7: Είναι θέμα γεωγραφικής κατανομής.

«Τα σωζόμενα μνημεία χρονολογούν την εμφάνισή του στην Κρήτη στην MM I περίοδο, όταν το κεντρικό δωμάτιο των σπιτιών απόχτησε μεγάλες διαστάσεις» γράφει η Α. Λεμπέση⁹. Και ο Ο. Pelon δημοσιεύοντας το νεοανακτορικό σπίτι της Αγ. Βαρβάρας στα Μάλια, παρατηρεί ότι το μινωικό σπίτι οργανώνεται γύρω από το δωμάτιο με τον κίονα και παραπέμπει στην αίθουσα με την κυκλική εστία των παλιότερων σπιτιών στα νότια του ανακτόρου (ΠΜ ΙΙΙ/ΜΜ Ι)¹⁰. Οι παρατηρήσεις αυτές δίνουν λαβή για τη συνέχιση των υποθέσεων:

Υπόθεση 8: Οφείλεται σε κατάκτηση της τεχνολογίας.

Υπόθεση 9: Το θέμα είναι χρονολογικό.

Πόσες και ποιες απ' αυτές τις υποθέσεις μπορούν να βοηθήσουν στην ερμηνεία του δωματίου με τον κίονα; Πιστεύω ότι αξίζει να τις εξετάσει κανείς αναλυτικά, προσπαθώντας κυρίως να τοποθετήσει το πρόβλημα της ερμηνείας του χώρου, κι αυτός είναι ο σκοπός μου εδώ, μια και η συγκέντρωση όλων των παραδειγμάτων και η συστηματική τους εξέταση ξεφεύγουν από τα περιορισμένα όρια αυτής της μελέτης¹¹.

ΥΠΟΘΕΣΗ 1: Ο ΧΩΡΟΣ ΜΕ ΤΟΝ ΚΙΟΝΑ=ΔΩΜΑΤΙΟ ΒΑΣΙΚΗΣ ΑΝΑΓΚΗΣ.

Το δωμάτιο με τον κίονα περιλαμβάνεται στην κάτοψη του σπιτιού της Αγ. Βαρβάρας στα Μάλια (Σχ. 2), ενός σπιτιού «αγροτικού και με σχήμα απλό και περιορισμένο στα ουσιώδη»¹². Αν ο ανασκαφέας έχει δίκιο στους χαρακτηρισμούς του, το σπίτι αυτό επιβεβαιώνει την υπόθεση 1 που ξεκίνησε από τον οικίσκο των Αρχανών. Όμως ο οικίσκος περιλαμβάνει και το πολύθυρο που δεν υπάρχει στην Αγ. Βαρβάρα επειδή «δεν είναι χώρος απαραίτητος στη ζωή του σπιτιού»¹³. Επομένως α) Ο οικίσκος ίσως αναφέρεται σ' ένα σπίτι όπου και το πολύθυρο ήταν απαραίτητο, όπως π.χ. τα σπίτια Ζα και Ζβ πάλι στα Μάλια, κοντά στο ανάκτορο (της Αγ. Βαρβάρας βρίσκεται μακρύτερα προς τη θάλασσα) και β) το δωμάτιο με τον κίονα είναι περισσότερο απαραίτητο από το πολύθυρο και διεκδικεί το ρόλο του χώρου που εξυπηρετεί βασικές ανάγκες. Μοιραία οδηγείται κανείς στο ερώτημα: τι σημαίνει η λέξη «βασικές ανάγκες»; Έχει παρατηρηθεί ότι η μορφή που θα πάρει ένα σπίτι εξαρτάται από το πώς η ομάδα ορίζει τις λέξεις «στέγη», «κατοικία» και «ανάγκη». Ότι η αρχιτεκτονική μορφή εξαρτάται κυρίως από τον τρόπο με τον

9. ΑΕ 1976, 25.

10. Ο. Pelon, *Maison d'Hagia Varvara et architecture domestique à Mallia*, BCH 90, 1966, 566-7.

11. Συγκέντρωση και συστηματική εξέταση των παραδειγμάτων είναι το αντικείμενο ευρύτερης μελέτης που ετοιμάζει η υπογράφουσα.

12. Ο. Pelon, ό.π. 565.

13. Ο. Pelon, ό.π. 566.

οποίο αντιμετωπίζονται οι βασικές ανάγκες. Και ότι ο τρόπος αυτός διαφέρει από ομάδα σε ομάδα¹⁴. Για παράδειγμα το φαγητό, επομένως και η ετοιμασία του, είναι μια βασική ανάγκη· όμως ανάλογα με το πού ετοίμαζαν το φαγητό (μέσα ή έξω από το σπίτι) και πώς (σε φωτιά ή κάρβουνα), θα δημιουργηθεί και ο χώρος που θα στεγάσει αυτή τη βασική ανάγκη. Καταλήγω ότι από τη στιγμή που το δωμάτιο με τον κίονα οριστεί ως δωμάτιο βασικής ανάγκης, έχει μεγάλη σημασία η εξακρίβωση των δραστηριοτήτων που στέγαζε· αυτές θα προσδιορίσουν ποιες ανάγκες οι κάτοικοι του σπιτιού θεωρούσαν βασικές και πώς τις αντιμετώπιζαν, κατά συνέπεια ένα μέρος από τον τρόπο ζωής τους (το *genre de vie* του Max Sorre¹⁵).

Τίθεται τώρα το ερώτημα: Αν το δωμάτιο αυτό είναι χώρος βασικής ανάγκης, δεν θα έπρεπε να υπάρχει σε όλα τα σπίτια που είναι σύγχρονα (ΥΜ ΙΑ) και της ίδιας κατηγορίας (τύπος 3 του McEnroe) με το σπίτι της Αγ. Βαρβάρας; Νομίζω ότι το δωμάτιο υπάρχει, χωρίς να έχει πάντα τον κίονα. Ο McEnroe ονομάζει Hall (με την έννοια του κυρίου δωματίου), τόσο στα σπίτια τύπου 2 όσο και στα σπίτια τύπου 3, έναν τετραγωνισμένο λίγο-πολύ χώρο που ξεχωρίζει ως προς το μέγεθος (μεγαλύτερο) και την αρχιτεκτονική ένταξη (στην καρδιά του σπιτιού) από τα υπόλοιπα δωμάτια, χωρίς όμως να κάνει διάκριση ανάμεσα στα παραδείγματα με κίονα και σε άλλα χωρίς αυτόν¹⁶. Επομένως πρόκειται για τον ίδιο χώρο βασικής ανάγκης, με το επί πλέον στοιχείο του κίονα (βλ. π.χ. σπίτι Ck Γουρνιών, Σχ. 8).

ΥΠΟΘΕΣΗ 2: Η ΚΥΡΙΟΤΕΡΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΔΩΜΑΤΙΟΥ ΕΙΝΑΙ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ.

Σε ορισμένα από τα μινωικά σπίτια, το δωμάτιο με τον κίονα έδωσε εγκαταστάσεις ή ευρήματα που οδήγησαν τον ανασκαφέα στην ερμηνεία του χώρου ως εργαστήριο. Π.χ. στα κτίρια Αποθετών Κεραμεικής και Αποθετών Ιερού στη Ζάκρο και στο σπίτι Θ στα Μάλια¹⁷.

Ο Begg ονομάζει, όπως αναφέρθηκε στην αρχή, γενικά τον τύπο του δωματίου «εργαστήρια με κεντρικό κίονα», δίνει όμως σ' αυτά και κάποιο κοινωνικό χαρακτήρα. Η ίδια αρχιτεκτονική μορφή, με θρανίο ολόγυρα, βρίσκεται στο νότιο—εργαστηριακό—τομέα του ανακτόρου της Ζάκρου και έχει θεωρηθεί ως χώρος ανάπαυσης των τεχνιτών που εργάζονταν σ' αυτόν τον τομέα (Σχ. 6). Στο σπίτι Η της Ζάκρου ο ανασκαφέας τοποθετεί το εργαστήριο αλλού, σε δύο υπόγεια δωμάτια με τα οποία επικοινωνεί το δωμάτιο με τον κίονα¹⁸, ενώ στο σπίτι Fd των Γουρνιών (Σχ. 9) το εργαστήριο τοποθετείται σε άλλο χώρο από το δωμάτιο με τον κίονα και τα δυο δωμάτια έχουν χωριστή πρόσβαση από διαφορετικούς δρόμους¹⁹. Είναι

14. A. Rapoport, *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες* (1976) 90-1 (ελληνική μετάφραση από τον Δ. Φιλιππίδη του *House Form and Culture* (1969)).

15. A. Rapoport, *ό.π.* 74.

16. J. C. McEnroe, *Minoan House and Town Arrangement* (1979) 91 και 104.

17. N. Πλάτων, *Ζάκρος. Το νέον μινωικόν ανάκτορον* (1971) 216. H. van Effenterre, *ό.π.* 171-2 και 421. Βλ. και EC XXII, 23 κεξ.

18. N. Πλάτων, *ό.π.* 217.

19. H. Boyd Hawes, *Gournia, Vasiliki and other Prehistoric Sites on the Isthmus of Hierapetra Crete* (1908) 22.

γνωστό ότι είναι αρκετά δύσκολο να εντοπισθούν τα εργαστήρια αλλά το πρόβλημα δεν είναι μόνο αν έχουμε τα κατάλληλα ευρήματα (εγκαταστάσεις, εργαλεία, πρώτες ύλες, δείγματα, πολλά ομοιόμορφα αντικείμενα). Το πρόβλημα έχει σχέση με δύο άλλα ερωτήματα.

Το πρώτο είναι: πόσο έχει προχωρήσει η διαφοροποίηση του χώρου στη νεοανακτορική εποχή; Ότι υπήρχαν οικογενειακά εργαστήρια (*artisanats familiaux*) στα διάφορα σπίτια είναι γνωστό²⁰, όμως στεγάζονταν σε ξεχωριστά δωμάτια; Υπάρχει διάκριση χώρου κατοικίας και χώρου εργασίας; Γενικά είναι λογικό να υπάρχει η διαφοροποίηση στο χώρο, αφού στη μινωική κοινωνία υπάρχει ειδίκευση της εργασίας²¹. Στην προανακτορική Μύρτο ο Whitelaw τονίζει ότι τα δωμάτια ήταν για πολλές χρήσεις (*multifunctional*), ωστόσο με βάση την κατανομή των ευρημάτων ξεχωρίζει τις εξής πέντε περιοχές δραστηριότητας (*activity areas*): περιοχή μαγειρέματος, περιοχή αποθήκευσης τροφίμων, περιοχή αποθήκευσης σκευών, περιοχή ειδικευμένης εργασίας και ακόμα περιοχή γενικώς κατοικίας²². Στα παλαιοανακτορικά σπίτια των Μαλίων ο van Effenterre διακρίνει τους προθαλάμους, τους χώρους κατοικίας (όπου κάποτε και εργαστηριακές ασχολίες), τις αποθήκες (τροφίμων ή σκευών) και τους χώρους κυκλοφορίας και αερισμού (διάδρομοι ή αυλές)²³. Στη νεοανακτορική εποχή η διαφοροποίηση έχει τόσο προχωρήσει ώστε ο διάδρομος αποκτά σημαντικό ρόλο και έκταση: ορισμένα σπίτια (κυρίως ο τύπος 1 του McEnroe) χωρίζονται σε ολόκληρους τομείς διαφορετικής χρήσης. Μολονότι η μεγάλη διαφοροποίηση έχει δημιουργήσει και ιδιαίτερους (και γι' αυτό αναγνωρίσιμους) τύπους δωματίων όπως π.χ. η δεξαμενή καθαρμών, το πολύθυρο, το αποχωρητήριο, ωστόσο κανένας ιδιαίτερος τύπος δωματίου δεν έχει ταυτιστεί με εργαστήριο. Συχνά αναφέρονται χώροι με διπλή λειτουργία: χώρος κατοικίας / εργαστήριο ή αποθήκη / εργαστήριο. Αναφέρονται και περιπτώσεις διαφοροποίησης κατοικίας από εργαστήριο, όπως στο παλαιοανακτορικό εργαστήριο σφραγιδογλυφίας στα Μάλια, που στεγαζόταν στον όροφο του σπιτιού και είχε χωριστή σκάλα από εκείνη που οδηγούσε στην κατοικία²⁴. Είναι χρήσιμο να αναφερθεί εδώ πώς παρουσιάζεται η διαφοροποίηση στο μεσαιωνικό σπίτι: το πρώτο στάδιο διαφοροποίησης του χώρου εργασίας από το χώρο διαμονής γίνεται με την ύπαρξη χωριστών εισόδων, ενώ το δεύτερο στάδιο με την ύπαρξη χωριστών ορόφων και, τελευταία, με χωριστά δωμάτια στο δεύτερο όροφο²⁵. Επομένως στο

20. M. van Effenterre, *Réflexion sur l'organisation des ateliers dans la civilisation créto-mycénienne*, Minoan Society (1983) 72.

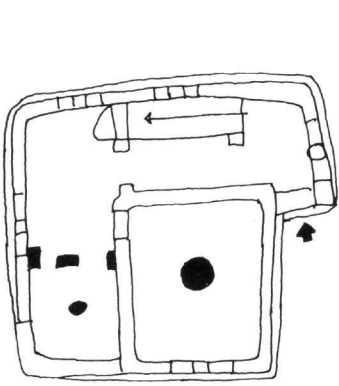
21. Στις πρωτόγονες ή και σε αγροτικές κοινωνίες, η εργασία και ο χώρος, το ιερό στοιχείο και το κοσμικό στοιχείο, είναι όλα αδιαφοροποίητα, A. Rapoport, *ό.π.* 25-26.

22. T. M. Whitelaw, *The Settlement at Fournou Korifi, Myrtos and Aspects of Early Minoan Social Organization*, Minoan Society (1983) 331.

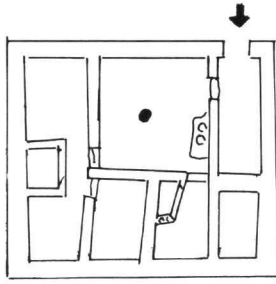
23. H. van Effenterre, *Le Palais de Mallia* 174.

24. J. C. Poursat, *Ateliers et sanctuaires à Malia: nouvelles données sur l'organisation sociale à l'époque des premiers palais*, Minoan Society (1983) 278. H. Waterhouse, *ό.π.* 312.

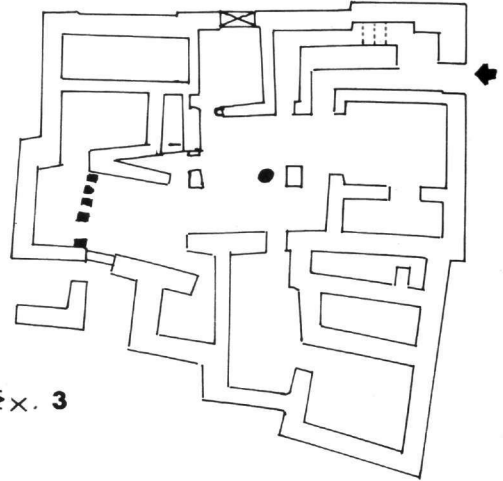
25. A. Rapoport, *ό.π.* 26.

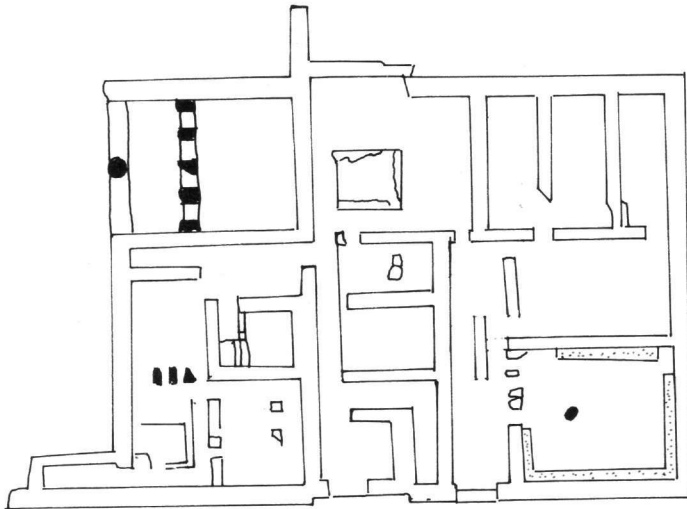
Σx.1

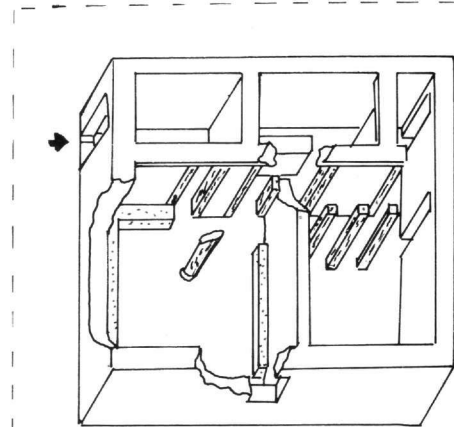
Σx.2

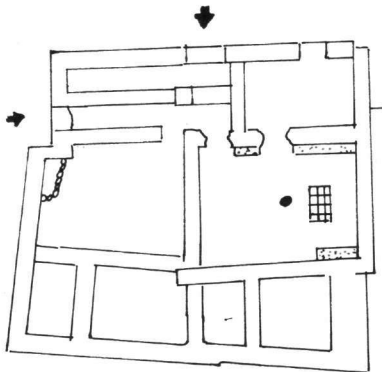
Σx.3

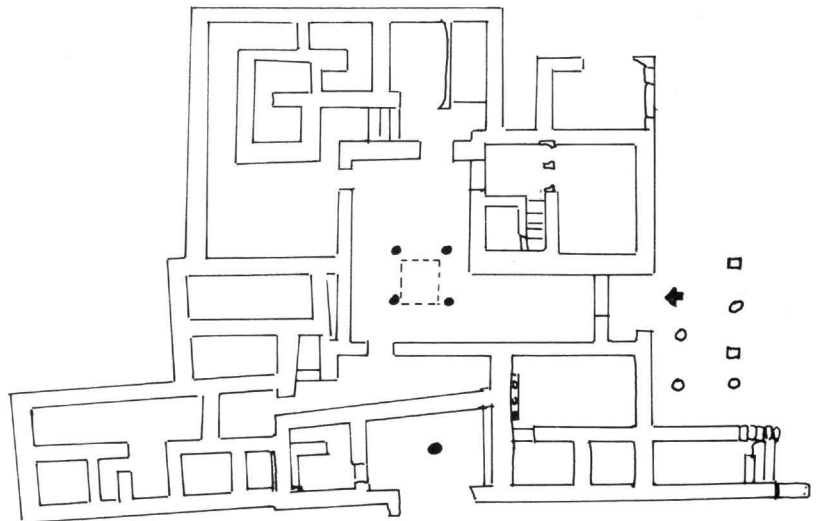
Σx.4

Σx.5

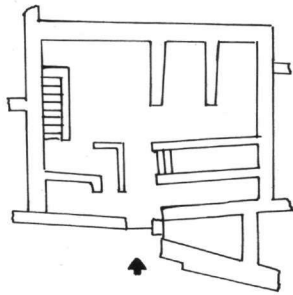

Σx.6

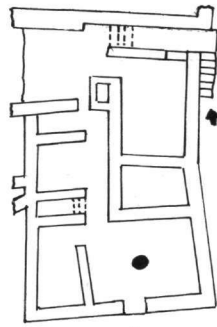

Σx.7

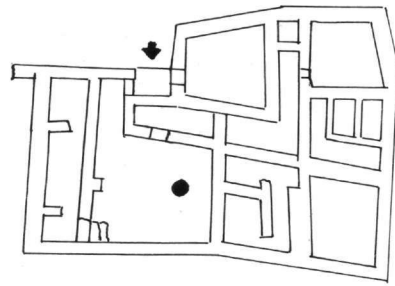
Σx. 1-7.

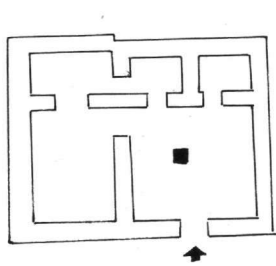
Σx.8

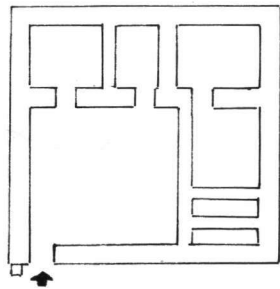
Σx.9

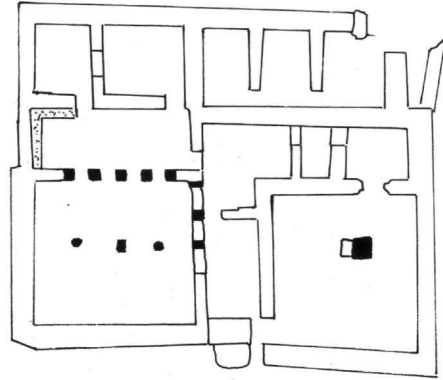
Σx.10

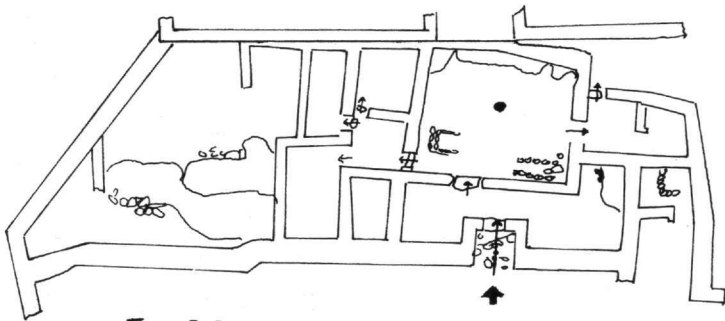
Σx.11

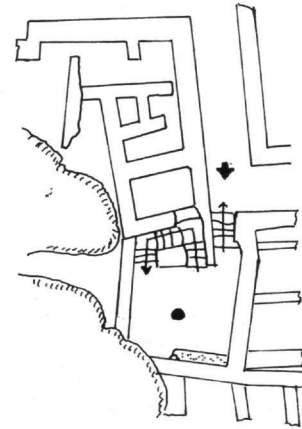
Σx.12

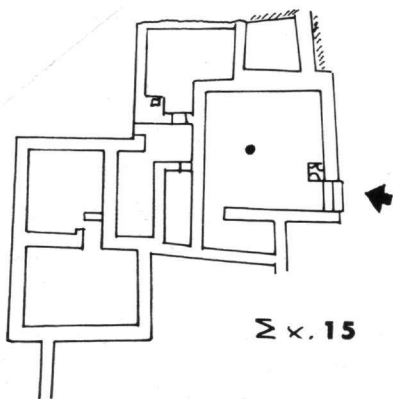
Σx.13

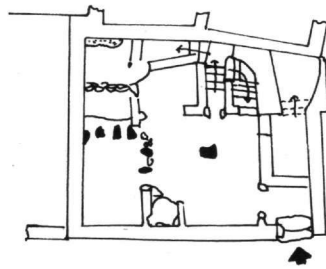
Σx.14

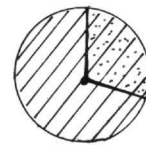
Σx.17

Σx.15

Σx.16

Σx.18

Σx. 8-18.

σπίτι Ζα Μαλίων (Σχ. 4)²⁶ οι χωριστές εισοδοί δηλώνουν αμέσως τη διαφοροποίηση ανάμεσα στο τμήμα του σπιτιού όπου ήταν τα πολύθυρα και στο τμήμα όπου ήταν το δωμάτιο με τον κίονα.

Το δεύτερο ερώτημα, που προκύπτει στην προσπάθεια να επενδυθεί με κάποια δραστηριότητα ο χώρος, είναι τι γνωρίζουμε για τη δραστηριότητα αυτή; Έχει ειπωθεί ότι κάθε δραστηριότητα αναλύεται σε τέσσερα μέρη: α) την ίδια τη δραστηριότητα, β) τον τρόπο που γίνεται γ) άλλες δραστηριότητες με τις οποίες συνδέεται και δ) τη συμβολική της όψη. Οι παράγοντες αυτοί επιδρούν αποφασιστικά στη διαμόρφωση του χώρου²⁷. Είναι επομένως απαραίτητο να είναι γνωστή όλη η παραγωγική διαδικασία μιας εργασίας για να αναγνωριστεί ο χώρος ή οι χώροι όπου επιτελείται.

ΥΠΟΘΕΣΗ 3: ΕΙΝΑΙ Ο ΠΥΡΗΝΑΣ ΤΗΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ.

Η θέση που κατέχει ένα δωμάτιο μέσα στο κυκλοφοριακό σύστημα του σπιτιού μπορεί να δώσει πληροφορίες για τη λειτουργία του. Το δωμάτιο με τον κίονα «κατέχει σημαντική θέση στη γενική οικονομία των σπιτιών, γιατί βρίσκεται στο κέντρο της ουσιαστικής κυκλοφορίας και συχνά είναι ο πρώτος χώρος όπου εισέρχεται κανείς μόλις περάσει τον προθάλαμο που είναι ανοιχτός προς το δρόμο...»²⁸. Η εύκολη πρόσβαση του δωματίου από το δρόμο και η θέση του στην καρδιά του σπιτιού φαίνονται καθαρά στα παραδείγματα των σπιτιών Αγ. Βαρβάρας (Σχ. 2) και Ζβ (Σχ. 3)²⁹ στα Μάλια. Σε ορισμένα από τα σπίτια της Ζάκρου ακόμα και κλιμακοστάσια για τους επάνω ορόφους ξεκινούν απ' αυτό το δωμάτιο, όπως π.χ. στο κτίριο Η ή στην οικία Β Hogarth (Σχ. 17)³⁰. Όστε το σχήμα κυκλοφορίας φαίνεται να είναι:

Δρόμος → (Προθάλαμος) → Δωμάτιο με κίονα ⇌ Υπόλοιπα δωμάτια

Αυτό σημαίνει ότι όποιος μπαίνει στο σπίτι, ύστερα από το πέρασμα που δημιουργεί ο προθάλαμος, μπορεί να παραμείνει στο δωμάτιο με τον κίονα ή να διαλέξει σε ποιο από τα υπόλοιπα δωμάτια θα πάει. Όποιος θέλει να βγει από το σπίτι, υποχρεωτικά θα περάσει από το δωμάτιο με τον κίονα. Επομένως στο χώρο αυτό θα υπάρχει πάντα κάποια συγκέντρωση ανθρώπων και ακόμα, περισσότερη κίνηση απ' ό,τι στα άλλα δωμάτια. Η παρένθεση στον προθάλαμο δηλώνει ότι υπάρχουν περιπτώσεις απουσίας του (π.χ. σπίτι Α Παλαικάστρου, Σχ. 15), οπότε το δωμάτιο με κίονα είναι άμεσα προσιτό από το δημόσιο χώρο (δρόμο). Λιγότερο άμεση είναι η πρόσβαση όταν μεσολαβεί προθάλαμος, ιδίως όταν η θέση των εισόδων δημιουργεί κίνηση σε σχήμα Γ (π.χ. Αγ. Βαρβάρα, Σχ. 2) και ακόμα

26. H. van Effenterre, Le Palais de Mallia 402-407.

27. A. Rapoport, Sociocultural Aspects of Man- Environment Studies, στο A. Rapoport (ed.), The Mutual Interaction of People and their Built Environment (1976) 26.

28. H. van Effenterre, Le Palais de Mallia 171.

29. H. van Effenterre, Le Palais de Mallia 407-9.

30. N. Πλάτων, Ζάκρος 217. ΠΑΕ 1970, 242-3. ΠΑΕ 1980, 316.

λιγότερο όταν η πρώτη επιλογή κατεύθυνσης γίνεται στον προθάλαμο και όχι στο δωμάτιο με κίονα (π.χ. σπίτι Da Γουρνιών, Σχ. 10),

Σε ορισμένα παραδείγματα το δωμάτιο με τον κίονα δεν φαίνεται να βρίσκεται στην καρδιά του σπιτιού. Έτσι π.χ. στο σπίτι Fd Γουρνιών (Σχ. 9) το δωμάτιο με κίονα είναι τοποθετημένο στη γωνία του σπιτιού, με χωριστή είσοδο από το δρόμο, το ίδιο και στα Μάλια, στο σπίτι Ζα (Σχ. 4) και στο Παλαιάστρο στο σπίτι Β (το δωμάτιο με τον κίονα είναι στην άκρη του σπιτιού, πάνω στο δρόμο, βλ. Σχ. 7)³¹. Όμως στα Γουρνιά συχνά το μεγαλύτερο και τετραγωνισμένο δωμάτιο του ισογείου, χωρίς κίονα (βλ. πιο πάνω υπόθεση 1), βρίσκεται στην καρδιά του σπιτιού, όπως π.χ. στο σπίτι Ck, «ένα από τα καλύτερα σπίτια των Γουρνιών» (Σχ. 8)³². Στο Ζα, η δεύτερη είσοδος οδηγεί σ' έναν ολόκληρο τομέα του σπιτιού που επικοινωνεί με το υπόλοιπο σπίτι μόνο με μια πόρτα, επομένως η αρχιτεκτονική ένταξη του δωμ. με κίονα πρέπει να εξετασθεί μέσα στο συγκεκριμένο τομέα· αν η αποκατάσταση του van Effenterre (Σχ. 5)³³ είναι σωστή, μετά τον προθάλαμο έμπαινε κανείς στο δωμάτιο με κίονα που επικοινωνούσε με τα υπόλοιπα δωμάτια του τομέα. Όσο για το σπίτι Β Παλαιάστρου, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι τη θέση τουωματίου με τον κίονα στην καρδιά του σπιτιού έχει πάρει το «μέγαρο» με τους 4 κίονες στη μέση (το impluvium) και η αρχιτεκτονική μορφή τουωματίου με τον έναν κίονα χρησιμοποιήθηκε και σε άλλη θέση. Πιστεύω λοιπόν ότι οι διαφορές που παρουσιάζονται στην αρχιτεκτονική ένταξη είναι αποτέλεσμα μεγαλύτερης διαφοροποίησης του χώρου και ίσως χρονικής εξέλιξης της μορφής.

ΥΠΟΘΕΣΗ 4: ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΔΩΜΑΤΙΟ ΟΠΟΥ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΑΦΕΣ.

Η εύκολη πρόσβαση από το δρόμο φαίνεται πως είναι το βασικότερο στοιχείο στην αρχιτεκτονική ένταξη τουωματίου με τον κίονα. Όμως δεν είναι απλό πέρασμα· για τη ρύθμιση της κυκλοφορίας θα αρκούσε ο μικρότερος προθάλαμος. Το τετραγωνισμένο σχήμα και το μεγάλο μέγεθος δείχνουν ότι ευνοείται η συγκέντρωση ανθρώπων στο χώρο αυτό και τούτο επιβεβαιώνεται από την ύπαρξη χτιστού θρανίου σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στο Ζα Μαλίων ή Η Ζάκρου (σε άλλες θα μπορούσε να είναι ξύλινα καθίσματα) και την ύπαρξη εστίας στο Ζβ Μαλίων. Είναι ο πρώτος χώρος μετά την είσοδο που ευνοεί συγκέντρωση ανθρώπων και δίνει την υπόνοια ότι ίσως είναι ο χώρος όπου συναντώνται οι ένοικοι του σπιτιού με τους επισκέπτες του (βλ. το γραμμικό σχήμα στην υπόθεση 3). Από τα σημαντικά στοιχεία του τρόπου ζωής (genre de vie) είναι οι κοινωνικές επαφές³⁴ και ο τρόπος που αυτές γίνονται (στην πλατεία, στην αυλή ή μέσα στο σπίτι) επιδρά στη μορφή του οικιστικού περιβάλλοντος. Στις περισσότερες δημοσιεύσεις το δωμάτιο με τον

31. R. C. Bosanquet, BSA VIII, 310-315.

32. H. Boyd Hawes, ό.π. 24.

33. H. van Effenterre, Le Palais de Mallia 406 εικ. 543.

34. A. Rapoport, Ανώνυμη αρχιτεκτονική 90 και 100.

κίονα θεωρείται «το κύριο δωμάτιο»³⁵, «la salle principale»³⁶, «de lieu de vie»³⁷, έστω και αν χρησιμοποιείται συχνά και για εργαστηριακές δραστηριότητες. Δηλαδή είναι κατ' αρχήν ο χώρος όπου συγκεντρώνονταν και ζούσαν (ασχολούμενοι και με οικοτεχνίες) οι ένοικοι του σπιτιού. Αν λοιπόν δεχτούμε ότι σ' αυτό, το δωμάτιο της καθημερινής τους ζωής, δέχονταν τους επισκέπτες (με την εντελώς γενική έννοια της λέξης), αυτό είναι ενδεικτικό του τρόπου ζωής τους και, σε συνδυασμό με την υπόθεση 1, σημαίνει ότι οι κοινωνικές επαφές αποτελούσαν βασική τους ανάγκη. Είναι ωραία —όσο αληθινή μπορεί να είναι— η εικόνα που δίνει ο van Effenterre για το δωμάτιο με κίονα του Ζα που το ονομάζει «salle de réunion» (Σχ. 5) και πιστεύει ότι ίσως εκεί γίνονταν συσσίτια και συμπόσια (εξαιτίας των εκατοντάδων απλών μικρών κυπέλλων που βρέθηκαν σε γειτονικό χώρο τοποθετημένα το ένα μέσα στο άλλο)³⁸.

ΥΠΟΘΕΣΗ 5: ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΣΠΙΤΙΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΟΧΙ ΤΗΣ ΕΠΑΓΛΗΣ Ή ΑΓΡΟΙΚΙΑΣ.

Οι λεγόμενες επαύλεις είναι συχνά μέρος της πόλης που περιβάλλει το ανάκτορο (πβ. τις «βίλλες» των Μαλίων) και οι λεγόμενες αγροικίες αποτελούν κάποτε μέρος οικισμών. Γι' αυτό είναι προτιμότερο να ακολουθήσει κανείς το χωρισμό των νεοανακτορικών σπιτιών από τον McEnroe σε τύπους 1, 2 και 3³⁹. Διαπιστώνει τότε ότι το δωμάτιο με τον κίονα αποτελεί συχνό στοιχείο των σπιτιών τύπου 2 και 3 (βλ. και υπόθεση 1 πιο πάνω). Τα σπίτια αυτά αποτελούν —πάντα κατά τον McEnroe— τον κανόνα για τις πόλεις Γουρνιών, Ψείρας, Ζάκρου και Παλαικάστρου, ενώ στα Μάλια υπάρχει τόσο ο τύπος 2 (Ζβ) και ο τύπος 3 (Αγ. Βαρβάρας), όσο και ο τύπος 1 (Ζα). Στην οργάνωση της πόλης των Μαλίων υπάρχει κάποια άνεση χώρου, όπως μαρτυρεί το μικρότερο ποσοστό κάλυψης γης από το χτισμένο χώρο κατοίκησης⁴⁰, σε αντίθεση με τις πυκνοχτισμένες πόλεις Γουρνιών, Ζάκρου και Παλαικάστρου. Άρα το δωμάτιο με τον κίονα χαρακτηρίζει τα σπίτια των πυκνοχτισμένων πόλεων.

Το δωμάτιο με τον κίονα απουσιάζει από τον τύπο 1 του μινωικού σπιτιού; Η πρώτη εξαίρεση είναι το σπίτι Ζα, όπου όμως το δωμάτιο αυτό έχει μπει σε τομέα χωριστό από τον τομέα κατοικίας / υποδοχής (Σχ. 4). Στα άλλα σπίτια της ίδιας κατηγορίας, έχει αποκατασταθεί στον όροφο, πάνω από τις κρύπτες των πεσσών, δωμάτιο με κίονα που χαρακτηρίστηκε ως ιερό. Δεν αποκλείεται επομένως καθόλου η παρουσία στον όροφο των σπιτιών τύπου 1, του δωματίου με τον κίονα στην απλή ή στην αναπτυγμένη μορφή του (υπόστυλη αίθουσα). Πρόκειται όμως για

35. Ν. Πλάτων, Ζάκρος 217.

36. O. Pelon, ό.π. 566. Βλ. και 565: «... la salle où devait se dérouler l'essentiel de la vie domestique».

37. H. van Effenterre, Le Palais de Mallia 171-2 και 174.

38. H. van Effenterre, Le Palais de Mallia 406-7.

39. J. McEnroe, ό.π. και AJA 86, 1982.

40. H. van Effenterre, Le Palais de Mallia 394-6.

διαφορετική οργάνωση: στο ισόγειο των σπιτιών αυτής της κατηγορίας, τη θέση του δωματίου με κίονα φαίνεται να έχει πάρει το πολύθυρο⁴¹. Το πολύθυρο στην οικιστική αρχιτεκτονική έχει θεωρηθεί νεωτερισμός της ΥΜ ΙΑ εποχής⁴². Συχνά η διάταξη ενός οικισμού μπορεί να επηρεάσει τον τρόπο αντιμετώπισης ενός νεωτερισμού: τα σπίτια ενός αραιοκτισμένου οικισμού μπορούν πιο εύκολα να δεχτούν νεωτερισμούς, επειδή αυτοί δεν θα επηρεάσουν την κοινότητα⁴³. Το πολύθυρο είναι ένας μακρόστενος τριμερής χώρος που η εισαγωγή του στα σπίτια των πυκνοκτισμένων οικισμών θα επηρέαζε όλη την κοινότητα: ίσως αυτός να ήταν ένας —όχι ο σοβαρότερος— από τους λόγους που δεν χαρακτηρίζει τα σπίτια της Ζάκρου, Γουρνιών και Παλαικάστρου, σ' αντίθεση με τα Μάλια, όπου προστίθεται εκ των υστέρων στα σπίτια Δα ή Ζβ.

Όστε το δωμάτιο με τον κίονα φαίνεται ότι αποτελεί χώρο του σπιτιού της πυκνοκατοικημένης πόλης και χαρακτηρίζει τα σπίτια τύπου 2 ή 3: στα σπίτια τύπου 1 ή απουσιάζει ή έχει διαφορετική θέση στην οργάνωσή τους.

ΥΠΟΘΕΣΗ 6: ΑΝΑΛΟΓΗ ΧΡΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΑΥΛΗ Ή ΣΤΗΝ ΑΓΡΟΙΚΙΑ ΕΧΕΙ ΤΟ ΠΟΛΥΘΥΡΟ.

Η υπόθεση πρέπει να διορθωθεί ύστερα από την ανάλυση που προηγήθηκε: ανάλογη χρήση στο σπίτι τύπου 1 έχει το πολύθυρο⁴⁴. Αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι στο σπίτι τύπου 1 το πολύθυρο α) αποκλείει το δωμάτιο με τον κίονα και β) λειτουργικά ταυτίζεται με το δωμάτιο με τον κίονα, δηλ. το πολύθυρο = το δωμάτιο με κίονα.

Για την α' περίπτωση υπάρχει η εξαίρεση του σπιτιού Ζα: εδώ το πολύθυρο δεν αποκλείει την παρουσία του δωματίου με τον κίονα, όμως το εκτοπίζει —θα λέγαμε— σε άλλο τομέα του σπιτιού. Στα άλλα σπίτια ίσως το στέλνει στον επάνω όροφο (βλ. προηγούμενη υπόθεση). Είναι αξιοσημείωτο ότι στον οικίσκο των Αρχανών (Σχ. 1) το δωμάτιο με τον κίονα έχει επίσης διαφορετική θέση στην οργάνωση του σπιτιού: ενώ υπάρχει μεσοτοιχία με τον προθάλαμο, δεν υπάρχει πόρτα, και φτάνει κανείς στο δωμάτιο αυτό αφού περάσει πρώτα από τα υπόλοιπα⁴⁵. Είναι σύμπτωση ότι στον οικίσκο των Αρχανών υπάρχει πολύθυρο;

Για τη β' περίπτωση, πάλι το Ζα δεν δείχνει να ταυτίζονται λειτουργικά πολύθυρο και δωμάτιο με κίονα. Οι διαφορετικές είσοδοι στους τομείς του σπιτιού δείχνουν ότι ο τομέας όπου είναι τα πολύθυρα $\neq$ τομέα όπου είναι το δωμάτιο με τον κίονα (βλ. πιο πάνω υπόθεση 2). Θα έλεγα ότι η διαφορά στη χρήση φαίνεται και από την αρχιτεκτονική μορφή: το πολύθυρο με την τριμερή του διάταξη υποδηλώνει κίνηση μέσα στο χώρο του ενώ το δωμάτιο με τον κίονα ευνοεί την συγκέ-

41. Ο J. Driessen παρατηρεί την κεντρική θέση του πολύθυρου στα σπίτια που το είχαν από την αρχή, J. Driessen ό.π. 57.

42. J. Driessen, ό.π. 55.

43. A. Rapoport, Ανώνυμη αρχιτεκτονική 104.

44. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι όροι έπαυλη και αγροικία ταυτίζονται με τον τύπο 1. Π.χ. η αγροικία Σκλαβοκάμπου και η έπαυλη Ζβ ανήκουν στον τύπο 2, βλ. McEnroe, Minoan House 102.

45. Κ. Παλυβού, ό.π.

ντρωση. Επί πλέον στον πρώτο αρχιτεκτονικό τύπο σπανίζουν τα κινητά ευρήματα⁴⁶, αντίθετα στο δεύτερο υπάρχουν ευρήματα ή εγκαταστάσεις που υποδηλώνουν παραμονή στο χώρο. Ακόμα και η συνύπαρξή τους σε σπίτι τύπου 2 (το Ζβ Μαλίων), δείχνει τη διαφορετική τους χρήση. Όστε το πολύθυρο $\neq$ το δωμάτιο με τον κίονα; Όμως ειπώθηκε ότι στο σπίτι τύπου 1, το δωμάτιο με τον κίονα απουσιάζει κατά κανόνα από το ισόγειο και τη θέση του εκεί, ως χώρος υποδοχής, έχει πάρει το πολύθυρο. Είναι πολύ πιθανότερο ότι ανάμεσα στους δύο χώρους υπάρχει η ακόλουθη σχέση: το πολύθυρο έχει πάρει ορισμένες από τις χρήσεις του δωματίου με τον κίονα. Η σχέση τους εκφράζεται με το σχέδιο 18, όπου ολόκληρος κύκλος με την διαγράμμιση αποδίδει το δωμάτιο με κίονα και ο κυκλικός τομέας με τη στίξη, που περιέχεται μέσα στον κύκλο, εκφράζει το πολύθυρο. Είναι δηλαδή το πολύθυρο, το αποτέλεσμα μεγαλύτερης διαφοροποίησης του χώρου και δεν είναι τυχαίο ότι βρίσκεται στο ισόγειο των σπιτιών τύπου 1, όπου η διαίρεση σε τομείς ειδικού προορισμού είναι ο κανόνας. Περισσότερα συμπεράσματα για το λειτουργικό περιεχόμενο των δύο αρχιτεκτονικών τύπων (άρα και για το εμβადόν του κυκλικού τομέα που αποδίδει σχηματικά το πολύθυρο) δεν θα ήταν ασφαλή, γιατί μας λείπει η γνώση των ορόφων των σπιτιών των διαφόρων τύπων.

ΥΠΟΘΕΣΗ 7: ΕΙΝΑΙ ΘΕΜΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ.

Ο Begg σημειώνει τη σπανιότητα του δωματίου με κίονα στις περιοχές Κνωσού και Φαιστού. Το πήλινο ομοίωμα των Αρχανών, το οίκημα στους Αγ. Θεοδώρους⁴⁷ και τα παραδείγματα στους ορόφους σπιτιών της Κνωσού (Νότια Οικία, Βασιλική έπαυλη) και Τυλίσσου (Α, C) δείχνουν ότι δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο, νεότερες ανασκαφές να φέρουν στο φως περισσότερα δείγματα αυτού του δωματίου στην κεντρική Κρήτη. Για την ώρα φαίνεται να υπάρχει προτίμηση του τύπου στην ανατολική Κρήτη: Μάλια, Γουρνιά, Βασιλική, Ψείρα (;), Μόχλος (;) και ιδίως Ζάκρος. Στη Ζάκρο το δωμάτιο με τον κίονα κυριαρχεί σε πολλά σπίτια και υπάρχουν ενδείξεις ότι υπήρχε και στους ορόφους.

Το γεγονός ότι στα Μάλια υπάρχουν σπίτια και των τριών τύπων του McEnroe, δείχνει ότι η γεωγραφική θέση δεν είναι ο καθοριστικός παράγοντας για την αρχιτεκτονική μορφή. Επίσης η τοπογραφία της περιοχής (παρατηρώ ότι τόσο τα Γουρνιά όσο και η Ψείρα και η Ζάκρος είναι χτισμένα ανδηρωτά σε πλαγιά λόφου) μπορεί να επηρεάσει την αρχιτεκτονική μορφή, κυρίως αποκλείοντας ορισμένες λύσεις, όμως δεν είναι καθοριστική⁴⁸. Στο Παλαίκαстро δίνεται η εντύπωση ότι αντί για το πολύθυρο χρησιμοποιήθηκε για τον ίδιο σκοπό το, επίσης ορθογώνιο, δωμάτιο με τους 4 κίονες στο κέντρο. Ίσως έχει δίκιο ο McEnroe να

46. J. Driessen, ό.π. 56.

47. Σ. Μαρινάτος, ΠΑΕ 1925-6, 144 εικ. 3.

48. Α. Rapoport, Ανώνυμη αρχιτεκτονική 52. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα των Ινδιών, όπου σπίτια που χτίστηκαν σε απότομες πλαγιές έχουν τις πόρτες τους να βλέπουν στον ανήφορο, επειδή είναι σημαντικότερο στοιχείο ο προσανατολισμός προς την ανατολή (ibid, 51).

μιλάει για τοπικό στυλ (local style)⁴⁹ αν και impluvia υπάρχουν και στα Μάλια.

ΥΠΟΘΕΣΗ 8: ΟΦΕΙΛΕΤΑΙ ΣΕ ΠΡΟΟΔΟ ΤΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ.

Ο κίονας είναι βέβαια μια κατάκτηση της τεχνολογίας στον τομέα της οικοδομικής και εξυπηρετεί την ανάγκη να γεφυρωθεί το μεγάλο άνοιγμα που δημιουργείται στη στέγαση μεγάλων χώρων. Όμως η τεχνολογική πρόοδος δεν συμβαδίζει αναγκαστικά με την πρόοδο της αρχιτεκτονικής. «Τα υλικά, η κατασκευή και η τεχνολογία θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται περισσότερο σαν παράγοντες τροποποιητικοί παρά σαν παράγοντες που καθορίζουν τη μορφή... Η αιτιοκρατική άποψη παραμελεί την ιδέα του σπιτιού· επειδή ο άνθρωπος μπορεί να κάνει κάτι δεν σημαίνει ότι θα το κάνει»⁵⁰. Η ιδέα του τετραγωνισμένου δωματίου με τον κίονα είναι αποτέλεσμα επιλογής των Μινωιτών με άλλα κριτήρια· απλά η γνώση της λύσης του εσωτερικού υποστήλωματος κατέστησε δυνατή τη συγκεκριμένη αρχιτεκτονική μορφή. Το υποστήλωμα μπορεί να είναι κίονας ή πεσσός και να έχει αισθητική αξία αλλά και συμβολική ή θρησκευτική σημασία⁵¹. Καταλήγω ότι το δωμάτιο με τον κίονα στο κέντρο δεν οφείλεται σε κατάκτηση της τεχνολογίας· όμως η μορφή του δωματίου μπορεί να τροποποιηθεί χάρη σ' αυτήν (όπως π.χ. στα μέγαρα με το impluvium του Παλαικάστρου) ή να επεκταθεί και σε άλλες θέσεις μέσα στο σπίτι⁵².

ΥΠΟΘΕΣΗ 9: ΤΟ ΘΕΜΑ ΕΙΝΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟ.

Η οργάνωση του σπιτιού γύρω από ένα μεγαλύτερο δωμάτιο με κεντρικό υποστήλωμα παρουσιάζεται αρκετά νωρίς, π.χ. στο MM IB / IIA σπίτι στη θέση του Βραχνού ο Λάκος (αν δεν πρόκειται για αυλή, βλ. Σχ. 12), και στο MM III σπίτι στη θέση Ρουσές Χόνδρου⁵³. Από τις παλιότερες εμφανίσεις του δωματίου με κίονα, με χτιστό θρανίο ολόγυρα, έχουμε στις δύο «salles de réunion» της Υπόστυλης Κρύπτης των Μαλίων (MM IB)⁵⁴. Παρουσιάζεται επίσης (χωρίς χτιστό θρανίο) τόσο στο MM IB σπίτι Θ —πάντα στα Μάλια— όσο και στο M II συγκρότημα Mu· αυτό δείχνει ότι είναι αρκετά συνηθισμένη μορφή ώστε να βρίσκεται όχι μόνο σε απλά σπίτια αλλά και σε αναπτυγμένα συγκροτήματα⁵⁵. Είναι λοιπόν δημιουργημα

49. J. McEnroe, *AJA* 86, 1982, 14.

50. A. Rapoport, *Ανώνυμη αρχιτεκτονική* 46.

51. Όπως π.χ. στις κρύπτες πεσσών και στα ιερά με κίονα επάνω απ' αυτές, Ν. Πλάτων, *Κρητ. Χρον.* 8, 1954, ιδίως 428-483, 471-2.

52. Όπως σε αποθήκες, βλ. και Αχλάδια (Σχ. 13), το δωμάτιο δεξιά της εισόδου, Α. Μιχαηλίδου, *Ανθρωπολογικά* 5, 1984, 41 και παρακάτω σημ. 54. Είναι ενδεικτικό ότι στην Κέα, στην οικία Α, η αρχιτεκτονική αυτή μορφή έχει αποκατασταθεί στη δημοσίευση, τόσο στο «Frescoed Parlor» όσο και στο «Weaving Room» και στο «Pithos Store», W. Cummer - E. Schofield, *Ayia Irini: House A*, πίν. 25b.

53. D. Preziosi, *Modular Design in Minoan Architecture: An Introduction*. Studies Presented to George Hanfmann (1971) 127-142.

54. C. Tiré - H. van Effenterre, *Guide des fouilles françaises en Crète* (1978) 55-6. Κίονας υπήρχε και στη μία αποθήκη.

55. H. van Effenterre, *Le Palais de Mallia* 171.

τουλάχιστον της Παλαιοανακτορικής Εποχής, όπως και η τοποθέτησή του στην καρδιά του σπιτιού. Ίσως η αρχή της ιδέας να βρίσκεται ακόμα παλιότερα, στη συγκέντρωση των ενοίκων μέσα στο μεγάλο δωμάτιο με την εστία (βλ. MM IA σπίτια νότια του ανακτόρου των Μαλίων)⁵⁶ ή στην αυλή στο κέντρο του σπιτιού (βλ. Χαμαιζι)⁵⁷. Η οργάνωση του σπιτιού γύρω από το δωμάτιο με τον κίονα συνεχίζεται στην επόμενη, νεοανακτορική εποχή (βλ. Αγ. Βαρβάρα Μαλίων και σπίτια Ζάχρου) στις περιπτώσεις που αναφέρθηκαν (πυκνοχτισμένες πόλεις και σπίτια τύπου 2 και 3). Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση στην αγροικία στα Αχλάδια που χτίζεται στη MM III (Σχ. 13), όπου το παλαιοανακτορικό σύστημα που βλέπουμε στα σπίτια του Βραχνού ο Λάκκος και Ρουσσών μεταφέρεται ολόκληρο στον ένα τομέα της αγροικίας⁵⁸, ενώ στον άλλο τομέα μια αναπτυγμένη μορφή του δωματίου με κίονα (υπόστυλη αίθουσα) εξελίσσεται σε είδος πολυθύρου.

ΠΡΩΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ:

Α. Το δωμάτιο με τον κίονα είναι χώρος που εξυπηρετεί βασικές ανάγκες των ενοίκων του σπιτιού. Είναι το μεγαλύτερο δωμάτιο στο ισόγειο σπιτιών τύπου 2 και 3 του McEnroe. Το μεγάλο του μέγεθος, που υπαγορεύεται από την ανάγκη να στεγαστούν οι δραστηριότητες πολλών ανθρώπων, οδηγεί στη χρησιμοποίηση του κίονα. Η συνηθισμένη του θέση είναι στην καρδιά του σπιτιού και με εύκολη πρόσβαση από το δρόμο. Από αυτό το δωμάτιο γίνεται κατά κανόνα η επικοινωνία με τα υπόλοιπα δωμάτια του σπιτιού. Σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχουν ευρήματα που δηλώνουν τη χρήση του ως εργαστήριο, όμως αυτή είναι μία από τις πολλές ανάγκες που εξυπηρετούσε. Η αρχιτεκτονική του ένταξη, το μεγάλο μέγεθος και το τετραγωνισμένο του σχήμα ευνοούν τη συγκέντρωση πολλών ανθρώπων και ειδικότερα την παραμονή τους σ' αυτό, όπως δείχνουν και τα παραδείγματα με θρανίο. Είναι χώρος καθημερινής ζωής, εργασίας και κοινωνικών επαφών στο μινωικό σπιτικό. Χαρακτηρίζει το σπίτι στις πόλεις με την πυκνή δόμηση της ανατολικής Κρήτης, ιδίως της Ζάχρου. Συνήθως απουσιάζει από το ισόγειο των σπιτιών τύπου 1 του McEnroe, όπου τη θέση του έχει πάρει το πολύθυρο. Το πολύθυρο δεν ταυτίζεται λειτουργικά με το δωμάτιο με τον κίονα, από το οποίο φαίνεται να αφαιρεί κυρίως το ρόλο του χώρου υποδοχής. Η οργάνωση του σπιτιού γύρω από το δωμάτιο με τον κίονα χαρακτηρίζει την παλαιοανακτορική εποχή αλλά συνεχίζεται και στη νεοανακτορική.

Αυτά είναι τα πρώτα συμπεράσματα που έδωσε η ανάλυση των υποθέσεων 1-9, συμπεράσματα που μπορεί να επιβεβαιωθούν ή να διαψευστούν από τη συστηματική εξέταση —για κάθε δωμάτιο με κίονα— θεμάτων κατασκευαστικών,

56. H. van Effenterre, *Le Palais de Mallia* 157 εικ. 223.

57. Για το ρόλο της αυλής στο κέντρο του σπιτιού βλ. Γ. Μ. Σαρηγιάννη, *Οι πρώτες μορφές πόλεως και η συλλογική δομή της οικογένειας*. Συμβολή στο πρόβλημα της οικίας του Χαμαιζίου, *Τεχνικά Χρονικά* 1978, 75 και σχ. 28.

58. D. Preziosi, *ό.π.* 132.

διαστάσεων, φωτισμού, θέσης του κίονα, γειτνίασης με άλλους χώρους, θέσης του σπιτιού στον οικισμό κλπ. Μολονότι η μελέτη περιορίζεται στην οικιστική αρχιτεκτονική, δεν είναι δυνατόν μελλοντικά να αγνοηθούν οι υπόστυλες αίθουσες των ανακτόρων. Ακόμα δεν μπορεί να μην ερευνηθεί η χρήση της ίδιας αρχιτεκτονικής μορφής και σε άλλες θέσεις μέσα σε μεγαλύτερα σπίτια, όπως και η συμβολική της διάσταση (αφού χρησιμοποιείται για ιερά πάνω από τις κρύπτες πεσσών). Ιδιαίτερα πρέπει να ερευνηθεί η οργάνωση των δωματίων στον όροφο των σπιτιών! Στο Ακρωτήρι Θήρας, το δωμάτιο αυτό είναι τυπικό για τον όροφο ορισμένων σπιτιών, χρησιμοποιείται όμως και στο ισόγειο (Τομέας Α και Δ16)⁵⁹.

Β. Η μελέτη του δωματίου με κίονα οδήγησε στη σχέση του με το πολύθυρο. Το πολύθυρο είναι γνωστό στην ανακτορική αρχιτεκτονική ήδη από την ΜΜ ΙΙ εποχή (βλ. συγκρότημα Μu Μαλίων), όμως κατά τον Driessen γίνεται συρμός στην οικιστική αρχιτεκτονική στην ΥΜ ΙΑ. Αν θεωρήσουμε ότι τα μινωικά ανάκτορα είναι δημιούργημα της επίσημης αρχιτεκτονικής, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα μινωικά σπίτια —τουλάχιστον τα τύπου 2 και 3— είναι δημιούργημα της ανώνυμης αρχιτεκτονικής. Σ' αυτή την περίπτωση θα μπορούσαμε να ορίσουμε το πολύθυρο ως στοιχείο της επίσημης αρχιτεκτονικής και το δωμάτιο με τον κίονα ως στοιχείο της ανώνυμης. Τα ανώνυμα κτίσματα δίνουν καλύτερα από τα επίσημα την κοσμοθεωρία της εποχής τους, επειδή χτίζονται με τη συμμετοχή των ενοίκων τους, τουλάχιστον στο θέμα της διάταξης των χώρων⁶⁰. Ενδιαφέρει επομένως η εισβολή του πολυθύρου σε σπίτια της εποχής των νέων ανακτόρων. Την εποχή αυτή, η παλιά ιδέα του σπιτιού, που οργανώνεται γύρω από το μεγάλο δωμάτιο με κίονα, υποχωρεί μπροστά στη νέα ιδέα, όπου ο διάδρομος —επίσης νέο στοιχείο— χωρίζει το σπίτι σε τομείς διαφορετικού προορισμού και στον έναν απ' αυτούς μπαίνει το πολύθυρο ως χώρος υποδοχής (ίσως και τελετουργιών). Η παλιά ιδέα φαίνεται να επιζεί στα σπίτια των πυκνοχτισμένων πόλεων, η νέα ιδέα κερδίζει έδαφος στα μεγάλα σπίτια στις περιοχές Κνωσού και Μαλίων.

Έχει σωστά παρατηρηθεί για τα ανώνυμα κτίσματα ότι είναι «η άμεση έκφραση μεταβαλλόμενων αξιών, εικόνων, αντιλήψεων και τρόπων ζωής» και ακόμα ότι υπάρχει ένας σύνδεσμος ανάμεσα στη συμπεριφορά των ανθρώπων και στη δομημένη μορφή⁶¹. Μια τέτοια αλλαγή στην οργάνωση του σπιτιού εκφράζει αλλαγή του τρόπου ζωής⁶², ιδιαίτερα στον τομέα των κοινωνικών επαφών και της ιδιωτικότητας. Οι κοινωνικές επαφές γίνονται τώρα σε ιδιαίτερο συγκρότημα τριών δωματίων, με ευνοϊκές συνθήκες φωτισμού και κλιματισμού και μεγάλη άνεση χώρου, που επιτρέπει την κίνηση πολλών ανθρώπων μέσα σ' αυτό. Υπάρχει δηλαδή

59. Περισσότερα για το δωμάτιο με κίονα στον όροφο περιλαμβάνονται στη διδακτορική διατριβή που ετοιμάζει η υπογράφουσα για την οργάνωση των ορόφων στο νεοανακτορικό σπίτι.

60. A. Rapoport, *Ανώνυμη αρχιτεκτονική* 20. Γενικά για τους χαρακτηρισμούς επίσημη ή ανώνυμη αρχιτεκτονική βλ. 16-25.

61. A. Rapoport, *Ανώνυμη αρχιτεκτονική* 29 και 34.

62. Βλ. H. van Effenterre, *Le Palais de Mallia* 397-401 για τις «nouveauautés architecturales» στις βίλλες των Μαλίων και για «évolution dans les moeurs et dans le régime de la vie sociale».

διαφοροποίηση κατοικίας από χώρο υποδοχής, αλλαγή της αρχιτεκτονικής μορφής για τη στέγαση των κοινωνικών επαφών και αλλαγή του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζονται αυτές (κίνηση και δημοσιότητα αντί για παραμονή και ιδιωτικότητα). Η εισβολή της νέας ιδέας στον παλιό τρόπο ζωής φαίνεται χαρακτηριστικά στο σπίτι Ζβ Μαλίων (Σχ. 3) που, ενώ χτίστηκε με την παλιά οργάνωση, στην ΥΜ ΙΑ εποχή προστέθηκε το πολύθυρο με χωριστή είσοδο⁶³. Στο Παλαίκαстро, ίσως το ρόλο του πολυθύρου παίζει το δωμάτιο με τους 4 κίονες, που έχει παρόμοια πλεονεκτήματα άνεσης με το πολύθυρο, αν βέβαια εμφανίζεται κι αυτό στην ΥΜ ΙΑ εποχή, όπως φαίνεται από το σπίτι Β. Το θέμα πρέπει να ερευνηθεί, γιατί σε «μέγαρα» άλλων σπιτιών υπάρχουν μετατροπές που τα αχρηστεύουν. Μόνο ένα σπίτι σε κάθε ένα από τα ανασκαμμένα οικοδομικά τετράγωνα της πόλης αυτής έχει «μέγαρο»⁶⁴. Τα υπόλοιπα σπίτια, όπως και τα σπίτια των Γουρνιών και της Ζάκρου και ορισμένα από τα σπίτια των Μαλίων, φαίνεται να προτιμούν την παλιά μόδα. Όμως το πολύθυρο κάνει δειλά την εμφάνισή του και στη Ζάκρο, αν και όχι στην τυπική του μορφή, δίπλα στο δωμάτιο με το κεντρικό υποστήλωμα (Σχ. 16, πβ. με Σχ. 3 και Σχ. 13) και είναι πιθανόν οι νεότερες ανασκαφές να αποκαλύψουν και κανονικό πολύθυρο σε άλλες θέσεις της πόλης⁶⁵.

Γ. Το τοπικό στυλ (αν υπάρχει), η επιβίωση, ο νεωτερισμός, δεν μπορεί παρά να κρύβουν πίσω τους κοινωνικοπολιτιστικές αιτίες. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η νέα μορφή του σπιτιού βγήκε από την επίδραση της ανακτορικής αρχιτεκτονικής πάνω στην οικιστική, όμως περισσότερο από την επινόηση έχει σημασία η αποδοχή και η διάδοσή της. «Τι είναι αυτό που συντελεί ώστε μια νέα μόδα να αντικαθιστά την παλιά στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή;»⁶⁶. Αναφέρθηκε ότι πρέπει να έχει προηγηθεί αλλαγή τρόπου ζωής· αυτό σημαίνει αλλαγή κοινωνικο-οικονομική. Η νέα ιδέα του σπιτιού εικονίζει την άνοδο μιας ομάδας ανθρώπων στη νεοανακτορική εποχή⁶⁷. Τι συμβαίνει στην Κρήτη αυτή την εποχή; Υπάρχει η άποψη ότι τότε γίνεται μεγαλύτερη θρησκευτική και οικονομική συγκέντρωση στο ανάκτορο⁶⁸.

63. J. Driessen, ό.π. 52.

64. K. Branigan, *Minoan Settlements in East Crete*, στο P. Ucko - R. Tringham - G. Dumbleby (eds), *Man, Settlement and Urbanism* (1972) 756, όπου γίνεται υπαινιγμός για οικονομική(;) διάκριση ανάμεσα στα μεγάλα σπίτια που είχαν την πρόσοψη επάνω στο μεγάλο δρόμο και στα μικρότερα σπίτια που γέμιζαν το κάθε τετράγωνο.

65. Βλ. Ν. Πλάτων, ΠΑΕ 1978, 279-82 και ΠΑΕ 1979, 295 εικ. 3. Είδος πολυθύρου βρέθηκε στο λόφο του Αγ. Αντωνίου (πληροφορία Σ. Πλάτωνος, βλ. και Έργον 1984, 96) και υπάρχει η υπόνοια για την ύπαρξη κανονικού Minoan Hall στον ίδιο λόφο, σε άλλο σπίτι (πληροφορία Κ. Χριστοφή).

66. C. Renfrew, *The Anatomy of Innovation*, στο D. R. Green - C. C. Haselgrove - M. J. T. Spriggs (eds), *Social organisation and settlement*, BAR Supplem. Series 47 (1978) 89. Βλ. και 95 για την διαδικασία αποδοχής μιας επινόησης.

67. Ο J. Driessen, ό.π. γράφει για «upper class, from a limited number of settlements». Ο J. McEnroe, *AJA* 86, 1982, 7 και 10 δίνει ποσοστό 11% για τον τύπο 1 του σπιτιού με την ανακτορική επίδραση, έναντι 19% για τον τύπο 2 και 70% για το απλό σπίτι τύπου 3.

68. «*Quelque chose a changé d'une époque à l'autre et ce pourrait bien être le degré d'autonomie des maisons*» γράφει, ο H. van Effenterre, *Le Palais de Mallia* 464. Βλ. και J. C. Pourcat, ό.π. 280.

Υπάρχει και η άποψη για μερική αποκέντρωση στον τομέα αποθήκευσης τροφίμων με παράλληλη συγκέντρωση των εργαστηριακών προϊόντων στο ανάκτορο, που ελέγχει το εμπόριο⁶⁹. Όποιος κι αν είναι ο οικονομικός ρόλος των νέων ανακτόρων, την εποχή αυτή μια ομάδα ανθρώπων αποκτά τέτοιο κοινωνικό status, ώστε να χρησιμοποιεί στα σπίτια της στοιχεία της επίσημης αρχιτεκτονικής.

Δ. Η μικρή αυτή μελέτη έδωσε μόνο το θεωρητικό πλαίσιο για ένα τόσο μεγάλο θέμα, όπως είναι αυτό της λειτουργίας του δωματίου με κίονα μέσα στο μινωικό σπίτι. Θα τελειώσει με λίγα λόγια από το θαυμάσιο άρθρο της Σ. Καρούζου «Ακνίσωτοι Οίκοι»⁷⁰, όπου η αρχαιολόγος ασχολείται με τη σχέση αρχιτεκτονικής μορφής και κοινωνίας στην Αθήνα του 1935. Γράφει ότι αν η πόλη καταστρεφόταν ξαφνικά, ερημωνόταν και σκεπαζόταν από παχύ στρώμα επίχωσης, οι αρχαιολόγοι του μέλλοντος θα δυσκολεύονταν να εξηγήσουν τα ερείπια των πολυκατοικιών που φύτρωσαν απότομα σ' όλα τα σημεία της πόλης, δίπλα στις παλιές μονοκατοικίες. Θα αναζητούσαν την εξήγηση σε παράγοντες εξωτερικούς (μετανάστευση λαών έφερε τα νέα στοιχεία ή η κατασκευή της Λίμνης του Μαραθώνα επέτρεψε την αναγκαία παροχή ύδατος) ενώ η αιτία πρέπει να αναζητηθεί στη μεγάλη κοινωνική μεταβολή και αλλαγή της νοοτροπίας των ανθρώπων: «Δεν είναι τυχαίο, έξαφνα, πως η μεγάλη ανοιχτή σάλα, που είχε την πρώτη θέση στα καλύτερα σπίτια, υποχωρεί ολοένα ή έχει καταργηθεί. Είναι φανερό πως η αστική ανάγκη της εμφάνισης, η *représentation*, έλειψε από τον μεταπολεμικό άνθρωπο». Και ακόμα: «Η σχέση της αρχιτεκτονικής μορφής του ιδιωτικού σπιτιού με τον τύπο που παίρνει κάθε φορά η δεξίωση είναι τόσο άμεση, όχι φυσικά αιτίου προς αποτέλεσμα, που θα μπορούσε κανείς, ρίχνοντας πρόχειρη μόνο ματιά στη διαίρεση ενός σπιτιού, να μαντέψει τη σημασία που έχει δώσει η εποχή στη *représentation*»⁷¹.

Αθήνα,
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Άννα Μιχαηλίδου

69. P. Halstead - J. O'Shea, A friend in need is a friend indeed: social storage and the origins of social ranking, στο C. Renfrew - S. Shennan, *Ranking, Resource and Exchange* (1982) 96 και 98, όπου υποστηρίζει ότι το σύστημα συντηρεί την «institutionalised elite».

70. Νέα Εστία 17, 1935, τεύχος 202, 463-8.

71. Σ. Καρούζου, ό.π. 464 και 465.

THE ROOM WITH THE COLUMN IN THE MINOAN HOUSE

In this paper, a theoretical approach to the subject of the function of the room with the column is attempted. Various suggestions regarding its role in domestic architecture are discussed. It seems that it was the area where the occupants of the house gathered to sit and work and even meet visitors. More detailed study of the known examples, as well as more knowledge about the upper floors, is required in order to reach definite conclusions. What is interesting, though, is that, during the period of the Second Palaces, in certain houses, the Minoan Hall replaces the function of the room with the column as a reception area. The differentiation between living room and reception room, the alteration of the latter's architectural form and the change in the dwelling's circulatory pattern, indicate a change in the occupants' life-style. This may reflect a socio-economic evolution resulting in the rise to prominence of a particular social group within the Minoan palatial system.

A. MICHAILIDOU